

סלילת דרכם של

אקדמאים ערבים

להצלחה בשוק העבודה

מריאן תחאוכו, לינור קיקנדזה, סרגיי סומקין ואיילה פרטוש*

נייר מדיניות 2023.05 / יולי 2023

לנייר המלא (באנגלית) ראו <https://www.runi.ac.il/en/research-institutes/economics/aiep/policy-papers>

* ד"ר מריאן תחאוכו היא חוקרת בכירה במכון אהרן למדיניות כלכלית באוניברסיטת רייכמן, ועומדת בראש המרכז למדיניות כלכלית של החברה הערבית במכון. לינור קיקנדזה וד"ר סרגיי סומקין הם חוקרים בכירים במכון אהרן למדיניות כלכלית. איילה פרטוש, חוקרת במכון אהרן, תרמה תרומה משמעותית לנייר זה בזכות כישוריה היוצאים מגדר הרגיל בנייתוח נתונים. המחברים מבקשים להודות לפרופסור צבי אקשטיין ולד"ר אסנת ליפשיץ על הערותיהם המועילות. המחקר נערך בחדר המחקר של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בהתבסס על קובצי רשומות פרט שהושמטו מהם פרטי זיהוי ושהוכנו לצורך כך על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ואנו מודים לצוות המקצועי מהלמ"ס על שיתוף הפעולה הפורה והנכונות לעזור. מחקר זה התאפשר הודות לתמיכתה הנדיבה של קרן One8.

מכון אהרן למדיניות כלכלית

על שם אהרן דוברת ז"ל

חזון מכון אהרן למדיניות כלכלית בבית ספר טיומקין לכלכלה הוא לתמוך בצמיחה כלכלית וחזק חברתי בני-קיימא ובצמצום העוני, זאת באמצעות עיצוב אסטרטגיה מבוססת יעדים מדידים בני השוואה בינלאומית והצעות לתוכניות מפורטות למדיניות כלכלית המבוססות על ידע בינלאומי מעודכן. אנו מתמקדים ברפורמות לצמיחה כלכלית הנובעת מגידול בתעסוקה ומהעלאת התוצר לשעת עבודה (הפריון) בישראל.

המדד המרכזי לצמיחה כלכלית בת-קיימא – התוצר לנפש – נמצא עדיין ברמה נמוכה מזו המקובלת במדינות המובילות בעולם המפותח, וכמוהו גם הפריון במשק. המכון, באמצעות מחקרים כלכליים, מציע יעדים, כלי מדיניות חדשניים ורפורמות לקידום הצמיחה, התעסוקה האיכותית והפריון.

מטרת המכון היא להשפיע על המדיניות הכלכלית-חברתית בישראל, תוך גיבוש תוכניות ארוכות טווח שתמוודנה עם מכלול הבעיות הכלכליות והחברתיות במשק, ובייחוד בקרב משפחות בחצי התחתון של התפלגות ההכנסות. אלו כוללות חלקים נכבדים מהאוכלוסיות הערבית והחרדית, ועליית התעסוקה והפריון בהן תתרום רבות להשגת יעדי הצמיחה, החזק החברתי וצמצום העוני. כמו כן, מטרת המחקרים היא להשפיע על השיח המקצועי ולעורר דיון המבוסס על מידע אמין ועל מחקר כלכלי-חברתי המציע כלים מעשיים להשגת היעדים.

← דירקטוריון:

מר שלמה דוברת (יו"ר), מר ירון לוטן (סגן יו"ר), פרופ' מרטין אייכנבאום, גב' יעל אנדורן, פרופ' צבי אקשטיין, מר ירום אריאב, מר גבי אשכנזי, גב' דיתה ברניצקי, פרופ' איתי גולדשטיין, מר קובי הבר, מר רוני חזקיהו, פרופ' ניראון חשאי, גב' ענת לוין, מר צבי לימון, פרופ' רפי מלניק, מר רונן ניר, מר רוני נפתלי, ד"ר טלי רגב, גב' עפרה שטראוס, מר חיים שני.

← ראש המכון:

פרופ' צבי אקשטיין.

← ועדה מדעית:

פרופ' צבי אקשטיין (יו"ר), פרופ' מרטין אייכנבאום, ד"ר אסף אילת, פרופ' צבי הרקוביץ, ד"ר יניב ידיד לוי, ד"ר אסנת ליפשיץ, פרופ' עומר מואב, פרופ' רפי מלניק, ד"ר טלי רגב.

← פרטי התקשרות:

אוניברסיטת רייכמן, ת.ד. 167 הרצליה 4610101

טלפון: 09-9602431

דוא"ל: aaron.economics@runi.ac.il

אתר: www.aiep.runi.ac.il

המרכז למדיניות כלכלית של החברה הערבית במכון אהרן

מכון אהרן הקים את המרכז למדיניות כלכלית של החברה הערבית בישראל מתוך חזון לקידום כלכלה יצרנית ועסקית של החברה הערבית והגברת שילובה בכלכלה הישראלית. למרכז ועדה מייעצת בראשות שופט בית המשפט העליון בדימוס, סלים גיוראן, וחברים בה אנשי מפתח מהחברה הערבית מתחומים שונים. הוועדה המייעצת מתכנסת מדי שנה לדיון על נושאי המחקר של המרכז לשנה הבאה, על סמך התוצאות והידע המצטבר.

פעילות המרכז הינה חלק מהאסטרטגיה הכלכלית המקיפה של מכון אהרן למשק הישראלי, אשר מטרתה להוביל להשגת היעד של צמיחה מתמשכת בתוצר ובפיריון תוך צמצום העוני ואי-השוויון. במוקד הפעילות להציג המלצות ליישום מדיניות כלכלית ארוכת טווח לחברה הערבית בפני מקבלי החלטות בממשלה, ולהוביל ליישומן בפועל. מתוך חזון המרכז, הפעילות מתמקדת בעיצוב אסטרטגיות ובגיבוש מדיניות בתחומי החינוך, התעסוקה והתשתיות בשיתוף משרדי הממשלה השונים, ובייחוד משרד האוצר והרשות לפיתוח כלכלי במגזר המיעוטים. המלצות המדיניות כוללות הצעות לתוכניות מפורטות המבוססות על נתונים עדכניים של האוכלוסייה הערבית, ידע לאומי ובינלאומי בכלכלה תוך התייחסות להרגלים ולתרבויות בישראל, לרבות המגבלות הפוליטיות. תוצאות המחקרים וההמלצות מוצגות בדיונים פתוחים בשולחנות עגולים המתקיימים ביישובים ערביים בהשתתפות אנשי מקצוע מהחברה הערבית והיהודית וביניהם חוקרים, מקבלי החלטות ובכירים במגזר העסקי והציבורי.

שיתוף הפעולה עם משרדי הממשלה, ובייחוד עם משרד האוצר, מאפשר להגדיל את האימפקט ולהביא תוכניות אלו להחלטות ממשלה מתוקצבות אשר תבואנה לידי ביטוי ביישום מדיניות ארוכת טווח בתחומים השונים.

סלילת דרכם של אקדמאים ערבים להצלחה בשוק העבודה

מחקר זה בוחן את איכות ההשתלבות בשוק העבודה של בעלי תואר ראשון מהמגזר הערבי שקיבלו את התואר ממוסדות להשכלה גבוהה בישראל. המחקר מתבסס על מאגר עשיר של נתונים מנהליים שנאספו על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (למ"ס). מהממצאים עולה כי בעלי תואר ראשון מהמגזר הערבי, גברים ונשים כאחד, מתאפיינים בשיעורי תעסוקה גבוהים ומצליחים למצוא תעסוקה מיד לאחר קבלת התואר. התשואה להשכלה, כפי שהיא באה לידי ביטוי בשכרם של אקדמאים ערבים, שקולה לזו של אקדמאים יהודים, אם כי נצפתה שונות גדולה בין תחומי לימוד שונים. יתרה מכך, מהמחקר עולה כי בשקלול הבדלים דמוגרפיים אין פערי שכר בין גברים ערבים ויהודים. בקרב נשים, לעומת זאת, גם בשקלול מאפיינים נצפים, ערביות עדיין מרוויחות 10% פחות מיהודיות במגזר הציבורי ו-22% פחות במגזר הפרטי. גורמים כגון שעות עבודה ובחירת משלחי יד של האקדמאיות הערביות מסבירים לפחות חלק מהפער הזה. בתמונה הכוללת, הממצאים מעידים שאקדמאים ערבים יכולים להתחרות בהצלחה בשוק העבודה ומפיקים תועלת מהשכלתם. המחקר מציע תובנות בעלות ערך להתוויית מדיניות ציבורית ומדגיש את החשיבות של הגברת הנגישות להשכלה גבוהה בקרב האוכלוסייה הערבית בישראל.

תקציר מנהלים

זיהוי הגורמים המשפיעים על התקדמות כלכלית הוא חיוני לשיפור רמת החיים בחברה הערבית ולעידוד הצמיחה והפריון במשק. על פי מחקר שערך מכון אהרן למדיניות כלכלית בשנת 2019, ניתן לייחס כשני שלישים מפער ההכנסות בין משקי בית ערביים ויהודיים להבדלים בהון אנושי, כגון השכלה ומיומנויות (תחאוכו, 2019). המחקר הנוכחי מתמקד בהערכת איכות ההשתלבות בשוק העבודה של ערבים בעלי תואר ראשון שרכשו את השכלתם במוסדות ישראליים. לצורך הניתוח השתמשנו בנתונים מנהליים עדכניים ומקיפים שהתקבלו מהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. מטרת המחקר היא לענות על שלוש שאלות: (א) האם אקדמאים ערבים יוצאים נשכרים מלימודים לתואר אקדמי בישראל? (ב) האם חלו בשנים האחרונות שינויים בביצועיהם של אקדמאים ערבים בשוק העבודה, בהשוואה למצב לפני עשר שנים? (ג) מהו מצבם של אקדמאים ערבים שהשלימו את לימודיהם לאחרונה ביחס לעמיתיהם היהודים, במונחי תעסוקה ושכר?

כדי לענות על השאלה הראשונה, אנו עורכים ניתוח מעמיק שבוחן את הקשר בין קבלת תואר ראשון (BA) לבין המצב התעסוקתי והשכר של אנשים שגילם היה 29-31 בשנת 2019. ביתר פירוט, אנו משווים בין הסטטוס התעסוקתי וההכנסה של ערבים בעלי תואר אקדמי לבין אלו של ערבים שאינם זכאים לבגרות מלאה אך חולקים איתם מאפיינים דמוגרפיים דומים כגון גיל, מקום מגורים ומצב חברתי-כלכלי.¹ באמצעות השוואה בין פרטים בעלי מאפיינים דומים שואף המחקר לבודד את השפעת ההשכלה על התעסוקה והשכר, שאותה אנו מגדירים כתשואה להשכלה.²

בהמשך מעריך המחקר שלנו את הביצועים בשוק התעסוקה של בוגרי תואר ראשון יהודים וערבים בשנתם הראשונה לאחר קבלת התואר. אנו משווים שתי קבוצות של בוגרי תואר ראשון, אחת שסיימה את לימודיה בשנים 2004-2008 והשנייה שסיימה את הלימודים בשנים 2014-2018, בוחנים את המגמות לאורך זמן וחוקרים את הגורמים שמובילים לפערי שכר בין אקדמאים ערבים ויהודים. אחת הנקודות שבהן מתמקד נייר זה היא השאלה אם פערי השכר נותרים בעינם גם אחרי שמביאים בחשבון את ההבדלים הנצפים בין הקבוצות.³

הממצאים העיקריים שלנו בהקשר לשלוש שאלות המחקר:

האם אקדמאים ערבים שגילם היה 29-31 בשנת 2019 יוצאים נשכרים מלימודים לתואר אקדמי בישראל?

- **תעסוקה:** נמצא קשר חיובי ומובהק בין השכלה ותעסוקה, בעיקר בקרב נשים ערביות. אצל ערבים בעלי תואר ראשון, גברים ונשים כאחד, שיעורי התעסוקה גבוהים על פני כל תחומי הלימוד ולרוב עומדים על יותר מ-90%, בדומה לשיעור בקרב עמיתיהם היהודים.
- **שכר:** גברים ונשים בעלי תואר ראשון מהחברה הערבית מרוויחים בממוצע 41% ו-53% יותר, בהתאמה, בהשוואה לערבים בעלי מאפיינים דמוגרפיים דומים ורמת השכלה נמוכה יותר (פחות מבגרות מלאה). התוצאות הללו משתנות בהתאם לתחום הלימודים ודומות לתוצאות שנצפו בקרב מקביליהם היהודים.

¹ בחרנו את קבוצת ההשוואה הזאת בשל הקשיים הכרוכים בזיהוי מדויק של רמת ההשכלה של ערבים הלומדים בחו"ל, שבעטיים עלולה להתקבל תשואה נמוכה יותר בהשוואה לבוגרי תיכון.

² על מנת למדוד במדויק את השפעת ההשכלה עלינו להביא בחשבון את העובדה שלא כל בוגרי התיכון בוחרים לפנות ללימודי המשך. לאור ההנחה שסטודנטים במוסדות להשכלה גבוהה מתאפיינים בממוצע ביכולות גבוהות יותר יחסית לכלל האוכלוסייה, השפעת ההשכלה עשויה להיות מוטה, הטיה שמגדילה את ההשפעה על תעסוקה והכנסה המיוחסת להשכלה. המדד שמשמש אותנו לשקלול היכולות, "בגרות הייטק", אינו משקף את התמונה המלאה של יכולותיו של אדם. לכן אפשר לצפות שהאומדן להשפעת ההשכלה בנייר זה הוא מוטה כלפי מעלה.

³ השוואה זו מתעלמת מהבדלים אפשריים בין ערבים ויהודים בעלי תואר ראשון שנוגעים לתכונות בלתי נצפות. שיעורי ההרשמה והשלמת הלימודים במוסדות להשכלה גבוהה נמוכים יותר בקרב ערבים, ובעיקר בקרב גברים ערבים, ומכך משתמע כי ייתכן שגברים ערבים שמשלימים בהצלחה לימודים לתואר ראשון מתאפיינים ביכולות גבוהות יותר בממוצע, בהשוואה לעמיתיהם היהודים, דבר המוביל לפערים קטנים יותר בתעסוקתם ובשכרם.

האם חלו בשנים האחרונות שינויים בביצועיהם בשוק העבודה של ערבים בעלי תואר (שנתוני 2014-2018), בהשוואה למצב לפני עשר שנים (שנתוני 2004-2008)?

- **תעסוקה:** יותר מ-90% מהערבים שסיימו תואר ראשון השיגו עבודה מיד בתום לימודיהם, בלי תלות בתחומי הלימוד. שיעורי התעסוקה נשארו יציבים לאורך הזמן, עם עלייה קלה בקרב גברים ערבים.
- **שכר:** נצפתה עלייה משמעותית בשכרם של אקדמאים ערבים: עלייה של 36% ו-40% בקרב גברים ונשים, בהתאמה, בשנה הראשונה לאחר קבלת התואר. העליות הללו גבוהות משמעותית מאלו שנצפו אצל גברים יהודים (10%) ונשים יהודיות (16%). שינויים דמוגרפיים ותחומי לימוד מסבירים כמחצית מהעלייה הזאת.

מהו מצבם של אקדמאים ערבים ביחס לעמיתיהם היהודים?

- **תעסוקה:** שיעורי התעסוקה של גברים ערבים גבוהים במקצת מאלו של גברים יהודים, ואילו שיעורי התעסוקה של נשים ערביות דומים לאלה של נשים יהודיות.
- **שכר:** אקדמאים ערבים נכנסים לשוק העבודה עם שכר ממוצע נמוך יותר בהשוואה לאקדמאים יהודים. עם זאת, פער השכר הצטמצם משמעותית בעשור האחרון, הודות לגידול מהיר יותר בשכרם של ערבים. גברים ערבים שסיימו את לימודיהם בשנים 2014-2018 מרוויחים יותר מגברים יהודים במגזר הציבורי, ואילו נשים ערביות מרוויחות פחות מיהודיות.
- **כיצד ניתן להסביר את פערי השכר?** כשמביאים בחשבון הבדלים דמוגרפיים, אין פערי שכר בין גברים ערבים ויהודים. מאידך, נשים ערביות משנתוני 2014-2018 משתכרות 22% פחות במגזר הפרטי ו-10% פחות במגזר הציבורי בהשוואה ליהודיות, גם בשקלול מאפיינים דמוגרפיים, תחומי לימוד, סוגי מוסדות לימוד וענפים כלכליים. גורמים כגון שעות עבודה ומשלחי יד, שאינם זמינים בנתונים המנהליים, תורמים להבדלים הללו.
- **פערי שכר כעבור עשר שנים מסיום הלימודים:** פערי השכר הריאליים שומרים על יציבות בקרב הגברים בעשר השנים הראשונות לאחר קבלת התואר, ואף מצטמצמים בקרב הנשים. מהממצאים עולה כי לימודים לתואר אקדמי מביאים תועלת רבה לצעירים ערבים ומובילים לשיפור באפשרויות התעסוקה ולעלייה בשכר. עם זאת, מדאיג להיווכח ששיעור הצעירים הערבים שפונים ללימודים גבוהים נמוך משמעותית מזה של עמיתיהם היהודים (תחאוכו, לרום וג'באלי-סירחאן, 2023). יתרה מכך, הפער המשמעותי בין שיעורי ההרשמה לשיעורי סיום הלימודים מעיד על נשירה גבוהה יותר בקרב ערבים. מחקרים קודמים של מכון אהרן מצביעים על האתגרים והחסמים בהשתלבות צעירים ערבים בהשכלה על-תיכונית, ובכלל זה שיעור נמוך של זכאות לבגרות, רמה נמוכה של מיומנויות קוגניטיביות ולא-קוגניטיביות, אוריינות דיגיטלית לא מספקת, שליטה נמוכה בשפה העברית, והיעדר מידע והכוון (תחאוכו, לרום וג'באלי-סירחאן, 2023). זאת ועוד, החברה הערבית בישראל מתאפיינת בניידות חינוכית נמוכה – כלומר שיעור נמוך מקרב הסטודנטים הם הדור הראשון במשפחתם שמשלבת בהשכלה גבוהה, ורוב הסטודנטים בהשכלה גבוהה מגיעים ממשפחות משכילות.

על מנת לשפר את ההשתלבות בשוק העבודה ואת ההתקדמות הכלכלית בחברה הערבית, אנו ממליצים על הצעדים הבאים:

הגברת הנגישות להשכלה גבוהה: אנו דוגלים באסטרטגיות שתורמות לצמצום החסמים אשר מונעים מצעירים ערבים להשתלב בלימודים גבוהים. יש לגבש מהלכים רחבים, תוך שיתוף פעולה בין מוסדות חינוך, גופים ממשלתיים, עמותות ובעלי עניין אחרים, שיאפשרו להקנות כישורים, לשפר מיומנויות שפה, לקדם אוריינות דיגיטלית, לספק ייעוץ והכוונה ולעודד נייודות חינוכית.

סיוע בהשלמת התואר: על מנת להבטיח הזדמנות שווה להצלחה בלימודים גבוהים, חיוני לסייע לסטודנטים שנתקלים בקשיים במהלך לימודיהם. אסטרטגיות בתחום זה עשויות לכלול מעקב אחר התקדמות הסטודנטים במטרה לזהות תחומים המצריכים סיוע, הענקת שירותי סיוע אקדמי כגון הנחיה וייעוץ, תמיכה כלכלית להקלה על הנטל הכספי וקידום תוכניות חניכה ותמיכת עמיתים.

חשוב לציין שהערכת האפקטיביות של אסטרטגיות אלה מצריכה מחקר נוסף, מעבר למסגרת נייר זה. מטרתנו העיקרית היא לשפוך אור על היתרונות המשמעותיים שאקדמאים ערבים יכולים להפיק מהשכלה גבוהה ולהבהיר את הצורך במהלכים אסטרטגיים שיעודדו צעירים ערבים רבים יותר לבחור בלימודים גבוהים ולהשלים אותם בהצלחה. טיפול בחסמים שזיהינו יוכל להבטיח הזדמנות שווה להצלחה בהשכלה גבוהה, שתוביל לשיפור במצב התעסוקתי של החברה הערבית. כמו כן, המחקר מעיד על פערי שכר מובהקים בין נשים ערביות ויהודיות בישראל, גם כשמביאים בחשבון מאפיינים נצפים השוואתיים. ייתכן שפערים אלו נובעים מהבדלים בשעות העבודה ובבחירת משלחי יד, והם עשויים להעיד על צורך בהתערבויות ממוקדות.

על מנת לשפר את איכות ההשתלבות של נשים ערביות בשוק העבודה, אנו ממליצים לטפל בגורמים שתורמים לפערי השכר הללו:

טיפול בפערי שכר: נדרשת העמקה נוספת בסיבות למספר שעות העבודה הנמוך של נשים ערביות ולמיעוט נשים ערביות בעמדות בכירות. ייתכן אמנם שיש גורמים תרבותיים המשפיעים על הנסיבות הללו, אך יש צורך במחקר נוסף כדי להציג תמונה מלאה של גורמי הבסיס. הבנת התמונה הזאת עשויה לסייע בגיבוש צעדים לטיפול סביבת עבודה מכילה, שתאפשר לנשים ערביות לשגשג ולמצות את מלוא הפוטנציאל שלהן בקריירות על פי בחירתן. טיפול בפערי השכר יכול להבטיח מצב שוויוני בשוק העבודה ולקדם צמיחה והתקדמות כלכלית בחברה הערבית.